

על חייו של באבל, עלייתו המסחררת וגורלו הטרגי

מאת

אפרים זיכר

איסאק באבל נולד בתרנ"ד (1894) באודסה, עירם של ביאליק, רבניצקי, קלזנר וטשרניחובסקי. השם המקורי של המשפחה היה "בַּאבּעל" (בבל). אביו היה איש עסקים לא מצליח במיוחד, סוחר במכונות חקלאיות. באבל הצעיר היה פעיל בארגון צדקה ובתנועת נוער ציונית. בשנים 1899-1905 עברה המשפחה לגור בניקולאייב, אך חזרה לאודסה אחרי הפוגרומים שפרצו בניקולאייב בשנת 1905. בני המשפחה עצמם לא נפגעו, אבל רושם הפרעות משתקף ב"סיפור על השובך שלי", סיפור בלתי נשכח על התבגרות של ילד יהודי ברוסיה האנטישמית בתקופה הצארית.

באבל הצעיר עם אביו, עמנואל
(ניקולאייב, 1902)

הסיפור הראשון שפרסם באבל, "שְׁלוֹימָה הַזֶּקֶן", ראה אור בקייב בשנת 1913. הסיפור עוסק בגירוש היהודים מהכפרים ובייאוש של הזקן שלוימה לנוכח המרת הדת של בני המשפחה, בניסיון להינצל מהגזרות ולהיחלץ ממצבם הכלכלי הירוד. יש להבין את הייאוש של יהדות רוסיה, הנשקף בסיפור, על רקע משפט פייליס שנערך בקייב בשנת 1911, שבו הואשם היהודי מנדל בייליס בעלילת דם. כמעט כל היצירה של באבל נובעת למעשה מההתעניינות שלו בגורל יהדות רוסיה לפני המהפכה הבולשביקית ואחריה. במיוחד משכו אותו הפרדוקסים שאליהם נקלעו יהודים שניסו לחיות בשני העולמות, זה הרוסי וזה היהודי (כמו בסיפור "אליה איסקוביץ' ומרגריטה פרוקופייבנה", ובטיוטה לסיפור "שלוש אחר הצהריים", המופיעה בכרך השני של **כל כתבי באבל**).

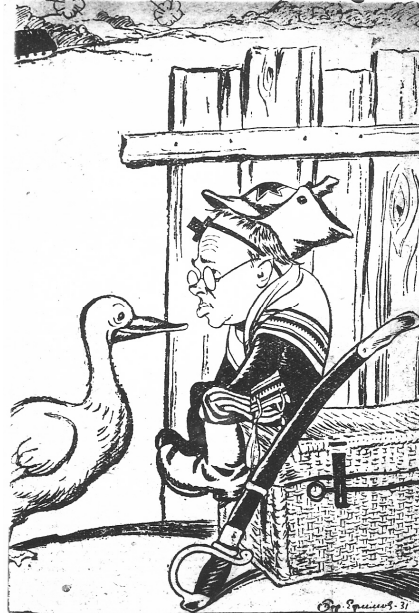
בשנים 1916-1918 התגורר באבל בפטרבורג אצל משפחת סלונים, למד ופרסם בכתבי עת. (אגב, שהותו בעיר היתה חוקית, בניגוד למה שכתב אחר כך ב"אוטוביוגרפיה" שלו; ראו בכרך השני של **כל כתבי באבל**). בין השאר פרסם אז את המניפסט "אודסה", הקורא לרוח חדשה, למופסן רוסי שיבוא מהדרום שזוף השמש ויביא לידי החייאת הספרות הרוסית, הנחנקת מפרובינציאליות קודרת ומשעממת. בשנת 1916 התודע באבל אל מקסים גורקי, שהוציא לאור שניים מסיפוריו בכתב העת שלו **ליטופיס** ("דברי הימים").

באבל לא השתתף במהפכת אוקטובר 1917 – הוא התגייס לחזית הרומנית, חלה ופונה לאודסה – ואחרי שהבולשביקים תפסו את השלטון הוא כתב מאמרים המתעדים את המציאות הקשה בכירה פטרוגרד (פטרבורג). המאמרים פורסמו בעיתונו המְנֻשְׁבִּיקִי של גורקי, **נובאָיה זײַץן** ("חיים חדשים"), שלנין סגר ביולי 1918 עקב הביקורת שהושמעה בו על המשטר הבולשביקי.

חיל הפרשים הראשון; 1920

במאי 1920 היה באבל לעיתונאי בסוכנות הידיעות הדרום-רוסית, ושימש כתב צבאי בחיל הפרשים הראשון שבפיקודו של הגנרל סמיון בודיוני. השם הרוסי הברדוי שלו, קיריל וסיליביץ' ליוטוב, העניק לו את הכיסוי הנחוץ, בהיותו יהודי בין קוזאקים. חיל הפרשים הראשון הדף באותה העת את הפולנים הפולשים מאוקראינה חזרה לתוך פולין. המהפכה הקומוניסטית הגיעה לוהלין ולגליציה. באבל מצא את עצמו בין יהודי מזרח אירופה, בין חסידים ומתנגדים, שהיו שונים בתכלית מן היהודים המתבוללים התוססים של אודסה הקוסמופוליטית. הסיפורים הראשונים של **חיל הפרשים** הופיעו באודסה ובמוסקבה בשנים 1923-1924 ומיד משכו את תשומת לבם של המבקרים, שהכירו בכישרון החדש. הם עוררו גם את זעמו של בודיוני, שפתח במתקפה על באבל בגלל תיאורו הלא-מחמיא של בודיוני עצמו ושל המהפכה. למתקפה זו הצטרפו המבקרים המרקסיסטים שעמדו על משמר הספרות, אשר תקפו את באבל על שהתעלם מן המאבק למען הקומוניזם ותיאר את הצד האפל והשלילי של המלחמה (המחסור בנשק, בערות הלוחמים, ההתעללות בנשים ורצח יהודים). מהומת הוויכוח שככה רק לאחר השתדלותו של מקסים גורקי אצל סטלין.

איור של ב' אָפימוב לסיפור "האווז הראשון שלי" (שנות השלושים)

לבד **מחיל הפרשים**, מ־1921 החל באבל לחבר ולפרסם את סיפורי אודסה שלו. בעלילות מצחיקות על השודדים היהודים של אודסה שלפני המהפכה מדמיין באבל עולם הפוך שבו ידם של היהודים על העליונה והם שמחים וטובי לב. המשטרה פשוט טועה אם היא חושבת שבמקום שיש בו צאר, לא יכול למלוך בן־ציון קריק. אך אפילו בשעת פרסום הסיפורים שרתה על העיר אווירה של אובדן ועצבות: אודסה, שהיתה בעבר "עיר ואם בישראל", מרכז תרבות עברית ומקור להפצת ההשכלה, הוצפה בפליטים בשנות מלחמת העולם הראשונה, ובימי מלחמת האזרחים ידעה אוכלוסייתה עוני ורעב. לאחר הכיבוש מחדש בידי הבולשביקים, בפברואר 1920, חוסלו בזה אחר זה מוסדות הדת והתרבות היהודיים. השודדים, שהגנו על היהודים מהפוגרומים, חוסלו אף הם. האחרון שבסיפורי אודסה, "קארל־יענקל", מתאר משפט ראווה נגד היהדות, שרבים כמותו נערכו בברית המועצות עד סוף שנות העשרים. הנאשמים הם בראנה ברוטמן, סבתו של התינוק קארל־יענקל, ונפתוליה המוהל, אשר ערכו לרך הנולד ברית מילה בעת היעדרו של אביו הקומוניסט. בשורות האחרונות של הסיפור מתייחס המספר באירוניה לאפשרות שילובה של מורשת קארל מרקס במורשת יעקב אבינו: "גדלתי ברחובות האלה, כעת הגיע תורו של קארל־יענקל, אבל עלי לא התקוטטו כמו שמתקוטטים עליו... למי היה עניין בי... לא יכול להיות, לחשתי לעצמי, שלא תהיה מאושר, קארל־יענקל... לא ייתכן שלא תהיה מאושר יותר ממני..."

למרות הנימה האירונית, ניכרת במילים אלה גם אמונה בעתיד. לעומתה, המחזה של באבל **השקיעה** מ־1928 (ראו בכרך השני של **כל כתבי באבל**) מעלה על הבמה את עולמה של אודסה היהודית שלפני מלחמת העולם הראשונה, ומרמז, באמצעות משל השַׁבָּת, על התרחשותם של שינויים היסטוריים בלתי הפיכים: דור הולך ודור בא, ואי־אפשר לעצור את שקיעת השמש, לא של מנדל קריק ולא של יהודי רוסיה.

אודסה היא עירו של הילד בסיפורי **ילדות** (שהופיעו מ־1924), ובאבל התכוון לקבצם בספר תחת הכותרת **הסיפור על השובך שלי**. כאן מסופר על ילד שלומד על בשרו את משמעות זהותו של יהודי ברוסיה, ומגלה לראשונה את האהבה ואת עולם הספרות. כאדם צעיר נאלץ המספר להתמודד עם אותו פער שבין האמנות למציאות שחווה מופסן (כפי שמתואר בסיפורו של באבל "גי דה מופסן").

המוטיב היהודי עובר כחוט השני בסיפורי **ילדות**, כבשאר יצירתו של באבל. המספר של "הדרך" הוא יהודי צעיר המצטרף לשורות המהפכה הקומוניסטית, בדומה לנערים יהודים רבים ברוסיה אשר חיפשו מוצא מן האנטישמיות האלימה והאכזרית של סביבתם. היהודי בסיפור הזה מצליח לעבור את הזוועות של

מלחמת האזרחים, ולובש את בגדי הצארים צוררי היהודים; בסופו של דבר הוא מגשים את חלומו של רבי יהודה הלוי ומגיע ליעד הנכסף, לירושלים של הקומוניזם: הוא מתקבל לשורות המשטרה החשאית, ה"צ'קה". ובכל זאת, זהו ניצחון של יהודי.

לבוריס ארליך, קצין הצבא האדום ברומן היהודייה (1927 בערך), אין תסביך יהודי-גלותי או סנטימנטים לעבר היהודי, ולכאורה הוא נקלט בחברה הסוציאליסטית החדשה בלא קושי. אולם מכיוון שכתב היד נקטע, לא ברור מה עלה בגורלה של המשפחה שהוא מביא לאוטופיה הבולשביקית במוסקבה מהעיירה ההרוסה.

באבל ואחותו מירי; בלגיה 1928

משפחתו של באבל היגרה לבלגיה, ואשתו יבגניה גרונפיין, ציירת, גרה בפריז משנת 1925. שהותו בפריז ב-1927-1928 ושוב ב-1932 לא גרמה לבאבל נחת, לא בפן האישי ולא בפן הספרותי. אף כי נפרד מהשחקנית הרוסית שילדה לו בן, מיכאל (שאומץ כעבור זמן על ידי הסופר נְסִיבֹלוד איבאנוב), ניסיונו לאחד את המשפחה ולחזור עם אשתו לרוסיה נכשל, והוא חזר בגפו. התברר שקיומו של

סופר רוסי איננו בטוח יותר בגלות – אדרבא, אחרי מפולת הבורסה ב־1929 יכול
באבל, כמי שנהנה מפריבילגיות תחת השלטון הסובייטי, לתמוך כספית
במשפחתו הגולה. אלא שלצורך זה הוא נאלץ להוציא מתחת ידו עוד "חומר"
שיתקבל במערכת ההוצאות לאור וכתבי העת, וזאת באווירה עוינת כלפי
ה"מלווים לדרך", כפי שכונו סופרים שלא הצטרפו למפלגה הקומוניסטית.

כשחזר באוקטובר 1928 כדי לסדר את ענייני העיזבון של חותנו, כתב באבל
למשפחתו שהוא מרגיש מצוין על אדמת רוסיה: זו היתה מולדתו, והרוסית היתה
שפתו. ביולי 1929 נוספה בפריז עוד בת משפחה, בתו נטלי, ובינתיים גבר הלחץ
לעמוד בדרישות האידיאולוגיות של המרקסיסטים האדוקים, שהלכו והשתלטו
על הספרות הסובייטית. באבל היה מקבל מקדמות תמורת סיפורים שהבטיח
לעורכים של כתבי העת, אך לא עמד במועדי ההגשה; כדי להחזיר את הכסף הוא
עיבד או כתב תסריטים לקולנוע. הוא לא היה מוכן להתפשר על טוהר האמנות,
וסירב למסור סיפור לעורכים ולו דקה לפני שהשתכנע שהוא "מוכן". ואולם,
באבל היה עמל חודשים ושנים על ליטושו של סיפור קצרצר, וזאת בשעה
שהמצב הפוליטי הלך והחמיר. כשכבר היה מוכן לפרסם, נתקל בקשיים, שכן
הסיפורים כבר לא התאימו לתנאים הפוליטיים החדשים.

בשנת 1929 הכריז סטלין על תוכנית החומש, שהנהיגה קולקטיביזציה כפויה
ותיעוש מואץ. אלה חומרי החיים שעליהם באבל ביקש לכתוב, אבל לא בדרך
שביקשו ממנו לכתוב בה: שינויים אדירים בלי שום תקדים, דמויות גרוטסקיות
ובלתי נשכחות, מחיקה של מסורת ומנהגים עתיקי יומין, ההגליה והרג האיכרים
באוקראינה ובאזור הוולגה. באבל אימץ סגנון מרוסן ומאופק ביותר, וידע
להעביר את האימה, את המחיר האנושי ואת גודל השעה. פרק אחד בלבד מתוך
ספרו על הקולקטיביזציה, **נְלִיקָאִיָּה קְרִינִיצָה** ("קריניצה הגדולה"), הותר
לפרסום. אבד לנו עוד ספר, **קוֹלְיָה טוֹפּוֹז**, על גנגסטר שמצטרף לתעשייה
החדשה. אך בסיפור "נפט" (1934), מבעד להומור ולהתלהבות מבניית
הסוציאליזם נגלה רקע של מעצרים ונורמות ייצור מופרזות.

באותה שנה, 1929, פרשיות זמיאטין ופילניאק (כמו פרשיות מרקיש וקוויטקו
ברחוב היהודי) הבהירו את מגבלות החופש של הסופר הסובייטי: זמיאטין היגר
מרוסיה, ופילניאק נכנע ללחצים והסכים לשכתב את ספרו. ב־1930 נקרא באבל
לשימוע לפני הוועד המרכזי של האיגוד הפדרטיבי של הסופרים הסובייטים
(פוס"פ) לאחר שהעיתונאי הפולני אלכסנדר דן זייף ריאיון, שבו הצהיר באבל
כביכול על אכזבתו מן השלטון הסובייטי (המאמר הופיע בווארשה, בעיתון
הספרותי החשוב **נְיָאָדוּמוֹסְצִי לִיִּטְרָאָצְקִי** ["חדשות הספרות"]), ובארץ ישראל
בגרסה עברית, תחת הכותרת "לנין וגדליה"). בשימוע הצהיר באבל
שה"שתיקה" שלו (כלומר, אי-הופעתם של ספרים וסיפורים חדשים) נועדה

לאפשר לו לאסוף חומר בכפרים ובבתי חרושת, כמיטב דרישות הממסד הספרותי.

הפעם זוכה מאשמת תעמולה אנטי-סובייטית. לאחר מכן נעשה קשה יותר להתחמק מהאשמות מן הסוג הזה, ומן המותקפים נשללה האפשרות להתגונן בכל דרך שהיא. בכנס הראשון, המייסד, של איגוד הסופרים הסובייטים בשנת 1934, שבו הוכפפו כל הסופרים לפיקוח של המפלגה הקומוניסטית ואורגנו כ"מהנדסי הנפש האנושית" (בניסוחו של סטלין), כינה באבל את עצמו "בעל השתיקה" ודיבר בגנות מי שייצר קילומטרים של רומנים יבשים על בתי חרושת, וכן בגנות מי שביקשו לצעוק בקולי קולות, במגאפון, את שבחי סטלין. גורקי מת (יש אומרים הורעל) ב-1936. החברים בצבא ובמפלגה נעצרו ונעלמו. לא נשאר מי שיגן על באבל. הוא פרסם מעט, בעיקר סיפורים נוספים על הילדות באודסה, שלא סיפקו את דרישת המבקרים לתיאורים חיוביים של הסדר הסובייטי החדש. מצד אחד, בחייו האישיים הכריע באבל לטובת ההישארות ברוסיה, כאשר ב-1934 הזמין את חברתו, מהנדסת הרכבת התחתית במוסקבה אנטונינה ניקולאיבנה פירוויקובה, לגור אתו; פירוויקובה ילדה לו בת, לידה, ב-1937. באבל היה אז אחד הסופרים הפופולאריים בברית המועצות. מצד שני נודע לו שהרשות לנסוע לביקור אצל קרוביו בחוץ-לארץ תלויה באספקת חומר אידיאולוגי מתאים. הקושי להוציא את קבצי סיפוריו ולצמצם את כמות הקטעים שצונזרו בהם הלך והתעצם. הקובץ הרוסי האחרון של סיפוריו יצא ב-1936. המחזה שלו **מאריה**, שהחזרות לקראת הצגתו החלו ב-1935, נפסל על ידי הצנזורה, ולבאבל לא הותר להעלות אותו על הבמה.

כבר ב-1936, פירושה של שתיקה היה למעשה התנגדות למשטרו של סטלין, שהנהיג את המדינה ביד ברזל. אנחנו יודעים כיום שבאבל היה במעקב של הנקו"ד מ-1934. השלטונות אספו חומר למשפט ראוה נגד הסופרים (שלא הגיע לידי מימוש, אולי בגלל השינויים הפוליטיים לאחר הסכם מולוטוב-ריבנטרופ עם גרמניה הנאצית). באבל נעצר ב-15 במאי 1939, ועבר עינויים לפי השיטה המקובלת להוצאת "וידוי". טפלו עליו האשמות בבגידה במדינה ובריגול. הוא הוצא להורג ב-27.1.1940.

באבל האסיר, מאי 1939 (מארכיון הקג"ב)

כשבאבל נעצר, כל כתבי היד שהיו בדירתו הוחרמו. גורלם לא נודע. דבריו האחרונים כשהוכנס לניידת הנקו"ד היו: "לא נתנו לי לגמור". הוא קיווה שהסופר הצרפתי אנדרֶה מֶלרו וידידים אחרים במערב ישמעו על דבר המעצר וימחו. לשווא. רק בשנת 1954, אחרי נאומו של חרושצ'וב בוועידה העשרים של המפלגה, זוכה באבל מכל אשמה, ורק בסוף שנות השמונים פורסמו הפרטים האמיתיים על גורלו. עברו שנים רבות עד שהופיעו כל כתבי באבל באנגלית, בגרמנית וברוסית. הגיעה העת לכנס את כתביו בעברית, מפעל שיסייע לשימורה של אחת מיצירות המופת של המאה העשרים.